

נטילת שכר למול

איתא בבכורות כט, א :

מתני'. הנוטל שכרו לדון - דיניו בטילים, להעיד - עדותיו בטילין, להזות ולקדש - מימיו מי מערה אפרו אפרו מקלה.

גמ'. מנהני מילי? אמר רב יהודה אמר רב: דאמר קרא ראה למדתי אתכם וגו' - מה אני בחנם אף אתם בחנם. תניא נמי הכי: כאשר צוני ה' אלהי - מה אני בחנם, אף אתם בחנם ומנין שאם לא מצא בחנם שילמד בשכר - תלמוד לומר: אמת קנה, ומנין שלא יאמר, כשם שלמדתי בשכר - כך אלמדנה בשכר - תלמוד לומר: אמת קנה ואל תמכור.

להזות ולקדש מימיו מי מערה אפרו אפרו מקלה. ורמינהו: המקדש במי חטאת, באפר חטאת - הרי זו מקודשת, אף על פי שהוא ישראל! אמר אביי: לא קשיא, כאן - בשכר הבאה ומלוי, כאן - בשכר הזאה וקידוש; דיקא נמי, דקתני הכא להזות ולקדש, והתם קתני, המקדש במי חטאת ובאפר חטאת, שמע מינה.

ובכתובות קה, א :

אמר רב יהודה אמר רב אסי: גוזרי גזירות שבירושלים, היו נוטלין שכרן תשעים ותשע מנה מתרומת הלשכה, לא רצו - מוסיפין להם. לא רצו, אטו ברשיעי עסקינן? אלא לא ספקו, אף על פי שלא רצו - מוסיפין עליהן. קרנא הוה שקיל איסתירא מזכאי ואיסתירא מחייב, ודאין להו דינא. והיכי עביד הכי? והכתי': ושוחד לא תקח! וכי'ת, ה"מ היכא דלא שקיל מתרוייהו, דלמא אתי לאצלויי דינא, קרנא כיון דשקיל מתרוייהו לא אתי לאצלויי דינא, וכי לא אתי לאצלויי דינא מי שרי? והתניא: ושוחד לא תקח מה ת"ל? אם ללמד שלא לזכות את החייב ושלא לחייב את הזכאי, הרי כבר נאמר: לא תטה משפט! אלא אפי' לזכות את הזכאי ולחייב את החייב, אמרה תורה: ושוחד לא תקח! הני מילי היכא דשקיל בתורת שוחד, קרנא בתורת אגרא הוה שקיל. ובתורת אגרא מי שרי? והתנן: הנוטל שכר לדון - דיניו בטלין! הני"מ אגר דינא, קרנא אגר בטילא הוה שקיל. ואגר בטילא מי שרי? והתניא: מכוער הדיין שנוטל שכר לדון, אלא שדינו דין; ה"ד? אילימא אגר דינא, דינו דין? והתניא: הנוטל שכר לדון - דיניו בטילין! אלא אגר בטילא, וקתני: מכוער הדיין! הני מילי בטילא דלא מוכתא, קרנא בטילא דמוכתא הוה שקיל, דהוה תהי באמברא דחמרא

ויהבי ליה זוזא. כי הא דרב הונא, כי הוה אתי דינא לקמיה, אמר להו: הבו לי גברא דדלי לי בחריקאי, ואידון לכו דינא.

שואל תוספות: גוזרי גזירות שבירושלים היו נוטלין שכרן מתרומת הלשכה - הא דלא פריך הכא והיכי עבדי הכי והכתיב ושוחד לא תקח כדפריך עליה דקרנא אומר ר"ת משום דלא אסור אלא מבעלי דינים אבל הכא משל צבור ורבי מפרש דהכא לאו בתורת שכר היו נוטלין אלא הכא כל שעה היו יושבין בדין ולא היו עוסקין בשום מלאכה ולא היה להם במה להתפרנס והיה מוטל על הצבור לפרנסן אבל קרנא אקראי בעלמא היה יושב ולא היה לו ליטול שכר ומהאי טעמא נמי אתי שפיר הא דקאמר לקמן (דף קו.) מלמדי הלכות שחיטה והלכות קמיצה היו נוטלין שכרן מתרומת הלשכה אף על פי ששכר תלמוד תורה אסור כדאיתא בפרק אין בין המוּדר (נדרים דף לז.) מ"ר.

יוצא מדברי התוספות שני היתרים:

א. יש להבחין בין הנוטל משל ציבור, שרשאי, לבין הנוטל מאותו אדם שדנו, שאסור הדבר. ואין זה היתר רק בדין משום שוחד אלא בכל מצווה שהמשלח משלם המצווה מתייחסת אליו ולא למי שעושה בפועל את המצווה (כך ראיתי בשם הרב הגרז"ן שליט"א).

ב. שכר בטלה. כדברי הרא"ש מסכת בכורות פרק ד סימן ה: הנוטל שכר לדון דיניו בטלין והא דתניא מכוער הדיין שנוטל שכר לדון אלא שדינו דין מפרש בפ"ב דכתובות (קה,א) באגר בטילה דמוכח. והא דאמרין (שם) שני דיני גזירות שבירושלים היו נוטלין שכרן מתרומת הלשכה ומוכח התם דבלא אגר בטילה דמוכח שרי שאני התם דכל עסקיהם היו בזה ולא היו יכולין לעסוק בשום מלאכה. ואי אפשר למות ברעב והיו צריכין ליטול כדי פרנסתם. וכן אילא ביבנה שהתירו לו חכמים ליטול שכר לפי שהכל היו מביאין אליו בכוריהן כל היום והיה צריך להיות בטל מכל מלאכה וכו' ומה שנהגו האידנא ללמוד בשכר. אם אין לו במה להתפרנס שרי. ואפי' יש לו אם הוא בטילה דמוכח שמניח כל עסקיו ומשאו ומתנו מסתברא דחשיב מוכח יותר מקרנא דתהי באמברא ושקיל זוזא. עכ"ל כלומר: לא רק כאשר יש לו ממה להתפרנס ומבטל עבור המצווה רשאי ליטול שכר היות ומוכח שמפסיד ממון בזמן קיום המצווה. אלא גם כאשר אין לו מקור הכנסה ידוע אבל הסיבה שלא עוסק בו היא בגלל עיסוקו במצווה רשאי ליטול שכר.

רק שיש בכך חילוק נוסף שכאשר שכרוהו על דעת שילמדם או ימול את בניהם בלבד הוא ממש שכירם ולא רק שמותר בנטילת שכר אלא אסור גם להשיג

גבולו ככל פועל כמבואר בשו"ת חתם סופר יו"ד סימן רל: מלתי כבר אמורה כי עין רואה בגוף דברי מהרי"א ומהרי"ו יראה כי אין אלו נאמרים אלא בימיהם שלא קבלו הרב כפועל אלא כל ת"ח הנהיג בני עירו שהיה דר שם וממילא היה לו פרס הקצוב מחופות וקידושין וכדומה אף על גב כי דין תורה הוא שת"ח הממונה פרנס על הציבור בני עירו עושין לו מלאכתו ומחוייבים ליתן לו פרנסתו מ"מ כיון שלא שכרוהו כפועל אלא שבחא דאתיא ממילא א"כ אם יבוא לשם אחר וינהיג גם הוא רבנות מי ימחה בידו אבל בזה"ז שמקבלים רב ועוקר דירתו ממקומו ובא לכאן וקוצבים לו שכירתו כמו שמשכירים פועל ואלי" הוא נושא נפשו ונפשו' ביתו ובתוך אותו הקצבה הוא שכרו מחופות וקידושין וגטין וכדומה א"כ פשוט שהבא בגבולו לא טוב עושה בעמיו וגרע מיורד לאומנות חברו שהאומנות הוא הפקר אלא שזה בא ויושב בצידו אבל הכא כבר זכה זה הרב בכל רווחא דעבידי דאתי בגבולו ואסור ממש לשום אדם לפקוח פרנסתו בזה והרי זה כגוזל ממש ודבר זה פשוט מאוד ואין ראוי להאריך ומ"ש מהרי"א על שכר זה אנו בושים כמו שהעתיק הש"ך היינו כנ"ל שהיה הרב יושב בעירו ולא רצה ליתן קידושין וגיטין עד ששלמו לו כך וכך ובודאי ע"ז אנו בושים כי הוא מחוייב לעשות בחנם והם מצווים לעשות לו מלאכתו ואפי"ם הם עוברים עליו הדרך ואינם עושים מלאכתו מ"מ הוא לא יעבור ארחות צדיקים ליטול פרס מעשיית מצוה ומלמוד תורה והלכות גיטין וקידושין וכדומה ע"כ כתב על פרס זה אנו בושים אבל לאחר ששכרוהו הקהל כפועל והביאוהו ממקומו לכאן והראו לו מקום לפרנסתו מגטין וקידושין א"כ הוא אינו נוטל פרס שלא כדין כלל אולי הקהלות פעלו און שהטילו פרנסת הרב על אלו היחידים אבל הוא אינו נוטל פרס מקידושין וגיטין כלל אלא שזה הוא שכרו על עיקור ישיבתו בכאן והראו לו מקום לגבות מבעלי חתנו' וכדומה ואין בושה כאן על נטילת פרס זה אם יטלנו בדרך כבוד וכל המקפחו גוזל וחומס וזה פשוט בעיני עכ"ל.

כן מצינו בדברי הראב"ד הל' שבועות ו, ט וז"ל:

... אבל ודאי אם הוא צריך למעשה ידיו ואם יתעסק במלאכתו לא יוכל למוול להם ולשחוט ודאי יתירו לו את נדרו ויפרנסוהו מפני חסרון המצוה.

וכאשר מפרש את הראב"ד בעל השואל ומשיב בהגהותיו יד שאול על השו"ע יו"ד רס"א על דברי הרמ"א באב שאינו יודע למוול ויש כאן מוהל שאינו רוצה למוול בחנם רק בשכר יש לבי"ד לגעור במוהל זה, וכתב שם וז"ל:

אדרבא בעיר גדולה שייך לומר במוהל שיקח שכר בטלה שיוכל להיות מבטל עצמו במצוה זו רוב היום כאשר ראיתי מעשה, ולפעמים צריכים ליסע לכפרים וצריך לשבות שבת ויו"ט והוא מבטל עצמו בע"ש ואחר השבת ובשבת אינו בביתו ומצאתי בראב"ד פ"ו משבועות ה"ט שכתב בהדיא דאם צריך למעשה ידיו ואם יתעסק במלאכתו לא יוכל למול להם יתירו לו את נדרו ויפרנסוהו, הרי שהיה המוהל נוטל שכר עבור שמל יעו"ש.

דומה העניין למה שפסק השו"ע חו"מ סימן רסה ס"א: הרואה אבידה חייב להחזיר בחנם, אם הוא בטל. אבל אם היה עוסק במלאכה ובטל ממלאכתו ששנה דינר, והחזיר אבדה ששנה מאה דינר, לא יאמר לו: תן לי דינר שהפסדתי, אלא נותן לו שכרו כפועל בטל שיבטל מאותה מלאכה שהיה עוסק בה. ואם התנה עם הבעלים או בפני ב"ד שיטול מה שיפסיד, והרשוהו, ה"ז נוטל.

כדברי הטור יו"ד סימן שלו: ולענין שכר הרופא מותר ליטול שכר בטלה וטירחא אבל שכר הלימוד אסור דאבדת גופו הוא ורחמנא אמרה והשבותו לו לרבות אבדת גופו ואמרינן בענין עשיית המצות מה אני בחנם אף אתם בחנם הילכך שכר החכמה והלימוד אסור אבל שכר הטורח ושכר הבטלה מותר מי שיש לו סמנין וחבירו חולה וצריך להם אסור להעלות לו בדמיהן יותר מן הראוי ולא עוד אלא אפי' פסקו לו בדמיהן הרבה מפני צורך השעה שלא מצאו סמנין אלא בידו אין לו אלא דמיהן אבל אם התנה בשכר הרופא הרבה חייב ליתן לו שחכמתו מכר לו ואין לו דמים ואף ע"פ שמצוה עליו לרפאותו שכל מ"ע דרמיא אכולי עלמא ואם נזדמנה לאחד ולא רצה לקיימה אלא בממון אין מוציאין ממון מידו ולא מפקיעין מידו חיוב שלה שאין זה כדין ריבית שיוצאה בדיינין דרחמנא אמר וחי אחיך עמך אהדר ליה כי היכי דלחיי בהדך. ומקורו **מהרמב"ן** בתורת האדם שער הסכנה נמצא: שאם מוטלת המצווה לא מוטלת עליו בדווקא כי אם על כל ישראל ויש עוד מוהלים שיכולים לקיימה רשאי להתנות ליטול שכר. דין זה אמור גם כאשר לא מל אותו האב בפועל אלא ממנה שליח למולו. לא אמרינן שמוותר על המצווה ואינו חפץ בה ויצאה מרשותו ומעתה ואילך מוטלת על כלל ישראל שהרי ממנה שליח במקומו כמו שמובא בשו"ת בית הלוי (ח"א ו): כתב הרא"ש בחולין פ' כסוי הדם באחד שאמר למוהל שימול בנו וקדם אחר ומל אותו דפטור ליתן לראשון עשרה זהובים דבמה שאמר לו האב שימול לא זכה בהמצוה ולא דמי לכיסוי דאמרה תורה ושפך וכסה מי ששפך יכסה וכן האב שחייב למול בנו ורצה למולו וקדם אחר

ומל חייב אבל אם אין האב רוצה למולו כל ישראל חייבים למולו ובדיבור שאמר האב לא זכה בה וכו' עיי"ש באורך וע"כ נראה דודאי גם הרא"ש אינו חולק על כל הני פוסקים וגם איהו לא קאמר רק באחד שצווה להמוהל בתורת כיבוד שמכבדו במצוה זו ומש"ה ס"ל דהוי כמי שלא רצה למולו וכן דייק לשון האו"י שהביא בד"מ שכו' שאסור לו לכבד לאחר הרי דדקדק וכו' אסור לכבד דרך בכה"ג אסור אבל אם עושה שליח ודאי כ"ע מודים דיכול לעשות שליח. וע"כ יש לזהר כשאין האב יכול למול שיצוה למוהל בתורת שליחות ויוצא בזה ידי חובתו שהטילה התורה עליו לכתחילה.

על פי דברים אלו ראיתי בקונטרס עומקא דדינא מאמר של הרב פישר שליט"א שלא זו בלבד שמתיר ליטול שכר אלא אף מחשיבו כרופא שהגם שאסור בנטילת שכר, אם התנה נותן לו כל מה שהתנה. (אמנם אם אין אחר שיכול למולו אלא הוא ב"ד כופין אותו לעשות בחינם ובאופן זה מותר להטעותו להבטיח לו שכר ולא לשלם וכן באופן שיש אב רק שאין ידו משגת לשלם שכר המוהל הוי כאין לו אב ומימלא מוטלת המצווה על ב"ד ואם אין מוהל אחר אלא הוא כופין אותו למול בחינם).

אבן האזל (פ"ב מהלכות גזילה ואבידה ה"ג) למד שנחלקו הראשונים האם על כל המצוות נאמר הכלל של מה אני בחינם או רק בתלמוד תורה והוראה שרש"י ורמב"ם סוברים שרק בת"ת והוראה נאמר א"כ במילה אין איסור כלל ליטול שכר ואילו הרמב"ן סובר שזה נאמר בכל המצוות שלמד שאסור לרופא ליטול שכר משום מה אני בחינם שמחוייב מדין והשבותו לו רק שכר טורחו מותר לו ליטול עיי"ש אמנם להלכה פסקו הטור ומרן כרמב"ן רק שגם לרמב"ן כאשר אין המצווה מוטלת עליו אלא על כל ישראל אם אינו חפץ לעשותה בחינם אין ב"ד כופין אותו היות ומוטלת על כל ישראל.

הרמב"ם בתשובותיו תשובה רעג (הוצאת מקיצי נרדמים) נשאל וז"ל:

... בדבר דין אשר דר בכפר שסביבו חוות והיה מנהג זה הדין [עמוד רל] כאשר נזדמנה באחת מהן מילה לצאת אל אותו הכפר ולמול בו וארע בינו ובין איש ריב שהביא לידי כך שיצא זה האיש אל כפר אחד ומל בו ונמשך הענין כך וקבל במילה הנזכרת סכום מה ובא ואמר איני צריך לזה וחלקו לעניים יורינו אדונינו האם אותו האיש עובר עבירה כיון שעבר כלפי הדיין הנזכר בזה אם לאו...

ותשובת הרמב"ם:

מה שעשה מצוה בחלקו לעניים הרי היא מצוה הבאה העבירה לא עבודת ה', וחטא לפי שמנע פרנסה קבועה של עני בן תורה ועבר על לא תיקום ולא תיטור... ועבר ג"כ עבירה שירד לאומנות חברו אפילו היה נצרך אבל כשאינו נצרך הרי זה אכזריות והפלגה בנקימה ונטירה ואסור למי שיש לו... סוף דבר כל מי שמעכב חברו לעסוק במעשיו הרי הוא בכלל מסיג גבול רעהו לפי דעתי וכתב משה.

ואמנם דברי הרמב"ם ברור מיללו שדין יורד לאומנות חברו נאמר במלאכת מוהל אף על פי שקיים אסור לקבל שכר עבור זה.

הרמ"א ביו"ד רסא, א כתב וז"ל:

... אב שאינו יודע למול ויש כאן מוהל שאינו רוצה למול בחנם רק בשכר יש לבי"ד לגעור במוהל זה כי אין זה דרכן של זרע אברהם.

המקור ממנו שאב הרמ"א הלכה זו הם דברי הרשב"א בתשובתו חלק א' תשובה תעב. עיון בדברי הרשב"א מלמדינו שהסיבה שביה"ד גוערים במי שמבקש למול רק בשכר ואינו רוצה למול בחנם היא שאין זה מדרכי חסד של זרעו של אברהם וכלשונו שם:

... וזה שאין אומן אחר בעיר אלא הוא מסרב למול עד שיחזר האב על הפתחים ויתן לו כמעט שמראה עצמו שאינו מזרעו של אברהם אינו יצריך לגעור בו הרבה שאינו חפץ במצות.

והוסיף שם הרשב"א לחזק את ההלכה שכופין אותו למול בלא שכר משום שגם עליו חלה חובה מיוחדת למול פרט לאב ולבי"ד ולשונו שם:

... וזה שהוא יודע למול ואין אחר שיודע, עליו חל החיוב יותר ואם אינו רוצה בי"ד כופין אותו.

ולכאורה דברי הרשב"א צריכים עיון מדוע נזקק הרשב"א לטעם של מדת חסד שאינה במוהל זה שמבקש למול רק בשכר היה לרשב"א לנמק את גערת בי"ד על כך שמוהל זה מבקש לעבור על אסור נטילת שכר עבור מעשה מצוה ומקרא מפורש הובא במס' בכורות כט, א על דברי המשנה שם הנוטל שכר לדון דיניו בטלים להעיד עדותו בטלה להזות ולקדש מימיו מי מערה ואפרו אפר מקלה ומסבירה הגמ' שם מנה"מ אמר רב יהודה אמר רב דאמר קרא ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר צוני ה' מה אני בחנם אף אתם בחנם, תניא נמי הכי כאשר צוני ה' אלוקי מה אני בחנם אף אתם בחנם?

וראיתי תשובה של הרב שרמן בשורת הדין כרך ב פס"ד המתחיל בעמוד רכח וז"ל:

מתוך עיון באותם מעשי מצות האמורים במשנה בבכורות שם שעליהם נתנה הגמ' את טעם האסור לנטילת שכר משום "מה אני בחנם" אף אתם בחנם, אנו מוצאים צד משותף שנמצא בכולם והוא שעצם החיוב לקיום מעשה המצוה קשור באחרים וחובת המצוה בעצם מהותה היא שתהיה בה נתינה ועשיה למען אחרים. החובה לדון היא את האחרים, להעיד - למען אחרים. התוספת שהוסיף רש"י שם שמדובר בתלמוד תורה לאחרים (ומודגש שם בשיטה מקובצת את טז) ולא על תלמוד תורה עצמי; הזיית מי נדה היא מעשה מצוה עבור אחרים, וקדוש מי הנדה שענינה שמוש בידיעת ההלכה כדי שמי הנדה המיועדים לאחרים יהא כשרים וראויים כדן, וה"ה לצורות אחרות של מעשים בעלי משמעות הלכתית מצותית כעשית גטין וחליצה סדור חופה וקידושין וכו' שענינם השמוש בידיעת התורה למען זולתם. כ"כ מצינו בפוסקים בענין מצות השבת אבידה הכוללת גם השבת גופו אצל רופא שענינם עשיה למען זולתנו ע"פ מצות התורה ובהם אסרה תורה ליטול שכר מהטעם מה אני בחנם אף אתם בחנם. לעומת זאת מצות כמו מצות מילה או תקיעת שופר או תפלה או קריאה בתורה אין בעצם ההוראה לקיומה של המצוה צווי כלפי אחרים וכאשר המצוה נעשית מדין שליחות או מדין דכל ישראל ערבין שנסיבות הקיום של חברו דורשות שהאחד יעשה את מעשה המצוה עבור חברו, במצות אלו לא נאמר אסור נטילת שכר מדין דמה אני בחנם שהגדרתו שונה כמבואר לעיל. להטעמת הדברים י"ל דדרכו של עולם שכשאדם עושה למען זולתו הוא נוטל ממנו שכר עבור עשיה זו אך במקום שהתורה מצוה לעשות למען זולתו בתחום הפיזי או בתחום המצותי רוחני מדגישה התורה שהמניע והסיבה לקיום מצותיה תהיה עצם המצוה ללא שתוף גורם של שכר. המצוה חייבת להעשות כיון שנצטוינו על עשיתה ולא עקב השכר שהוסכם לכן צוותה תורה שאין לקחת שכר עבור מעשה אותם המצות שבמהותם הצווי בהם ועשייתם הם למען זולתנו... ע"פ הגדרת דברים אלו ובאורם נתן לקבוע מתי אסור נטילת שכר על מעשה מצוה יסודו בדין דמה אני בחנם ומתי יש למצא טעמים אחרים שבעבורם קבעו הפוסקים שיש אסור נטילת

השכר. ובוזה מיושבת הערתנו בדברי הרשב"א שלא נמק אסור נטילת שכר במצוות מילה משום מה אני בחנם.

נמצאנו למדים שיש כמה אופנים בהם מותר למוהל ליטול שכר על המילה.

א. אם שכרו אותו לכך וזו מלאכתו למול את בניהם לא רק שמותר בנטילת שכר אלא גם אסור להשיג את גבולו כדברי החת"ס.

ב. כאשר המציאות שעבור מצוות המילה אינו יכול לקבוע עצמו במלאכה אחרת, כי אם יתעסק במלאכתו לא יוכל למול, נמצא שכדי שיוכל למול מבטל עצמו ממלאכתו (כדברי הגהות יד שאול בהסבר דברי הראב"ד).

ג. כאשר אין המצווה מוטלת עליו אלא על כל ישראל אמנם אסור לדרוש שכר אבל אם דרש ישלם לו שכרו משלם. אמנם זה נתון במחלוקת אבל זו לפחות דעת הרמב"ן.

ד. גם כאשר אסור ליטול שכר, מותר לדרוש שכר בטלה.

ה. נקודה נוספת מובאת באגרות משה יו"ד ח"ד סימן נב' שלרופא מותר לקחת יותר משכר בטלה היות ואף אחד אינו מוכן להוציא ההוצאות של לימוד הרפואה וכו' בלי שידע שישלמו לו על כך כראוי והוי כהתנו מעיקרא ואפשר שגם מוהל בכלל זה.